

BALÁZS SÁNDOR

a neveléstudomány kandidátusa
főiskolai tanár (Eger)

COMENIUS SÁROSPATAKON

RESÜME: (*Comenius in Sárospatak*) Comenius, eine ausgezeichnete Persönlichkeit der universellen und ungarischen Erziehungsgeschichte, verbrachte zwischen 1650–1654 erfolgreiche Jahre in Sárospatak.

In Patak begann er seinen pansophischen Schulplan in der Praxis zu verwirklichen, wo er den Unterricht in drei Klassen in Gang setzte.

Die in Sárospatak verbrachten Jahre erwiesen sich als produktiv auch in der Hinsicht, seine pädagogischen Erfahrungen zu schreiben. Hier schrieb er das zweite seiner bedeutendsten Werke Orbis Pictus, mit dem er den Grund zur Veranschaulichung in der Schule legte, und durch seine Schrift Schola Ludus wurde er zum Erschaffer der schulischen Schauspielkunst. Seiner erzieherischen und didaktischen Arbeit wegen wuchs er an der ungarischen Schulkultur an und aus seiner vor mehr als hundert Jahren formulierten Gedanken sind mehrere auch heute noch aktuell.

Sárospatak a XVII. században sajátos természeti-, történeti feltételeinek következtében a magyarországi gazdasági fejlődés és iskolareformok egyik legfontosabb területe volt.

A pataki iskolát Kopácsi István alapította 1531-ben. Főiskolai rangot 1550-ben kapott. Az 1648-as tanrendszer ezt az iskolát a magyar protestáns iskolák közül a leghíresebbként említi. Olyan fős-

kola volt ez, mely a városi és a falusi iskolák számára tanítókat, az egyházak számára pedig lelkészeket adott. Mindezeket túl felvállalta az iskola a világi előljárók felkészítését is. Képzési rendszerével ugyanazt a szolgálatot teljesítette mint a külföldi akadémiák és egyetemek, de képzési szintje azoktól lényegesen alacsonyabb volt.

Meghatározó volt a pataki iskolaügy fejlődésében Rákóczy György és Lórántffy Zsuzsanna azon törekvése, hogy a protestáns életformát megalapozó iskolát hozzanak létre, mely versenyképes a jezsuiták jól megszervezett tanintézeteivel.

Átmeneti eredmények voltak e törekvésben de Lórántffy Zsuzsanna és fia Zsigmond herceg ezzel nem érték be. Radikális iskolareformot akartak, melyhez egy nagytekintélyű tudós pedagógusra volt szükségük, olyanra mint Comenius volt, kinek eredményei, pedagógiai munkásságának híre eljutott Sárospatakra is.

Tolnai Dali János pataki tanító ösztönzésére a fejedelemszszony családjá 1649-ben meghívólevelet küldött Comenius számára:

„A végből hívunk Téged, hogy segítségül légy pataki iskolánk reformálásában. Nem mintha komolyabb tanulmányaidból a poros levegőjű iskola padjaihoz akarnánk hívni, hanem hogy igazgatásod alatt a mi tudós férfaink a kívánt reformokban szerencsésen haladván a tanulmányok módszereinek nyomozása körüli fáradságos munkáid valósítása által örömdre legyenek.”¹

A meghívást Comenius elfogadva 1650 májusában érkezett Sárospatakra azzal a céllal, hogy tanulmányozza a pataki iskolai viszonyokat, mely alapján reformot jelentő fejlesztő tervezetet készíthet. Fogadta Comeniust Zsigmond herceg és Lórántffy Zsuzsanna is, akik a levelükben tett meghívásukat megismételve, kérték hogy telepedjen le Patakon és maga valósítsa meg elképzeléseit, javaslatait.

A rövid pataki tartózkodás után Comenius visszatért Lesnoba, hogy megszerezze a cseh–morva testvérek beleegyezését és támogatását a sárospataki munkásságához.

1650 októberében indult el újra Magyarországra és november 20-án érkezett meg Sárospatakra, új lakhelyére.

„S édesgetvén: jött a tudós bölc
Elhagyta értünk dús honát
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Zempénk fénykorát.”²

Négy évet töltött el Sárospatakon iskolaszervező munkával, pedagógiai tapasztalatainak megírásával. Eredményes, alkotó éveket hagyott maga után, bizonyítsa ezt műveinek pusztán felsorolásszerű említése:

- De cultura ingeniorum (A lelki tehetségek kiműveléséről, 1650)
- Scholae pansophicae classibus septem adornandae delineatio (A hétosztályos panszofikus iskola tervezete 1650–1651)
- De reperta ad authores Latinos promte legendos et clare intelligendos facili, brevi amoenague via, Schola Latina tribus classibus divisa (A latin írók folyékony olvasásához és helyes megértéséhez vezető rövid és kellemes út, vagyis a háromosztályú latin iskola, 1651)
- Artificii legendi et scribendi tirocinium (Az olvasás és írás tanulásának elemi könyvecskéje, 1651)
- Methodi verae encomia (Az igaz módszer dicsérete, 1651)
- De utilitate accuratae rerum nomenclaturae (A dolgok pontos megnevezésének hasznáról, 1651)
- De eleganti elegantiarum studio (A szépnek szép módon való tanulmányozásáról, 1652)
- Vestibuli et fanuae lucidarium (A Vestibulum és a Jauna fényforrása, 1651–1652)
- Schola ludus seu encyclopaedia viva, hoc est Janua Linguarum praxis seaenica (Az iskola színpadi megjelenítésében vagy elő enciklopédia, illetőleg a Janua Linguarum dramatizálva, 1652)
- Orbis Sensualium Pictus (A látható világ képekben)

A fenti felsorolásból is kitűnik amit Comenius Sárospatakon végzett valóban kiválthatja a csodálatunkat még akkor is, ha tudjuk, hogy egyik-másik művében a korábban már kifejtett gondolatait ismétli meg.

A következőkben azokkal a beszédekkel, művekkel foglalkozunk melyek egyaránt kiemelkedőek a sárospataki-, a magyar- és az egyetemes neveléstörténet szempontjából.

Iskolai beszédei közül kiemeljük: *De kultura ingeniorum* címűt. E beköszöntő beszédét 1650. november 24-én az Auditoria Majori-ban tartotta. Elsőként arról szólt, hogy mit ért lelki tehetségek alatt:

„Lelki tehetségek lekünknek az a veleszületett képességei amelyekben ember voltunk gyökeredzik.”³

Nézete szerint a léleknek négy fő tehetsége van: az értelem, az akarat, a végrehajtó képesség és a beszéd. A művelt ember ezeknek a tehetségeknek a kialakításával jön létre. A művelt nép a művelt emberek összességéből áll. Majd részletesen szól a művelt és a műveletlen nép különbözőségéről, ezeket mintegy 18 pontban részletezi. A legfontosabb kritériumot a *vallásos* képesség jelenti, nélküle a legműveltebb emberek is barbárok. Nézete szerint minden nép műveltté tehető. E gondolatában Comenius a nevelésbe vetett hitét vallja meg, tehát optimista. Mindenkire kiterjedő művelődést szorgalmaz:

„Szükséges tehát általában minden tehetséget kiművelni, hogy mindenki aki embernek született tanuljon meg emberként élni.”⁴

Az egyetemes művelődés nyolc elemét tárta a hallgatói elé. Ezek:

- > A családi nevelés
- > Kiváló nevelők alkalmazása
- > Az iskola amely helyes módszerrel dolgozik és bölcs tanítókkal van ellátva
- > Latin és magyar könyvek használata
- > Tudós férfiakkal történő szorgalmas társalgás
- > Gyakorlati foglalkozás, mellyel a népet, az ifjúságot hasznos munkára kell szoktatni
- > A bölcs felelősség, amely a néppel való jó bánásmódot jelenti
- > Az Isten kegyelme.

Beszédének befejező gondolataiban rámutat arra, hogy a magyarok még el vannak maradva, de képesek a műveltség magas fokára jutni. E magasfok elérésére bátorítja befejezőként tanítványait.

A fejedelemasszony felkérésére készíti el *Schola Pansopica* c. művét, melyben körvonalazza a pánszofikus iskola célját és felépíté-

sét. Pánszofikus iskolájának alapjául hét osztályt állapított meg, melyben mindegyik osztálynak meg van a megszabott, osztályról osztályra igényesebb anyaga, mely szemléltető módszerrel párosul. Az oktatás hatékonyságát a tanteremben kifüggesztett képek segítségével, a tanulóknak tanításban való aktív részvételével és iskoladrámák előadásával igyekszik növelni. Comeniusnak sikerült elérni, hogy már 1651. február 13-án megkezdtek a tanítást az ilyen jellegű osztályban, melynek tanítója Tolnai Dali János lett. Egy hónappal később megnyílt a második, nem sokkal később pedig a harmadik osztály is. A tervezett 7 osztályból – melynek elvégzése után a tanulók elsajátítják a tudományok teljességét – csak ez a három valósulhatott meg. Az alábbi 7 osztály szerepelt tervezetében:

- I. osztály Classis Vestibularis
- II. osztály Classis Janualis
- III. osztály Classis Atrialis
- IV. osztály Classis Philosophica
- V. osztály Classis Logika
- VI. osztály Classis Politica
- VII. osztály Classis Theologica

Munkájában Comenius tömör képet fest az iskolák berendezéséről. A tartalmi munkánál kiemeli, hogy az iskola elhanyagolja a szükséges dolgok tanítását, ugyanakkor a szükségteleneket tanítják. Művében választ igyekszik keresni az általa felismert problémákra. Úgy látja hogy az iskolában képezni kell az *érzékeket* az értelem fejlesztése céljából, a *kézügyességet* a helyes cselekvés céljából és a *nyelvet* a gondolatok értelmes közlése céljából.

Vallja, hogy az iskolában helyes rendet kell kialakítani, mely a következő hét dologra terjedjen ki: a dolgok-, személyek-, könyvek-, foglalkozások-, idők-, és helyek rendjére.

E rendek alkotják az alapját az osztály és tanrendszerének; a tanév kialakításának és időbeli beosztásának, de ezekben utal a tanóra lefolytatására és a napi tanulási időre is. Megszabja „rendjében”, hogy az órák többségét délelőttre kell tenni; az anyanyelvi iskolákban az órák száma nem lehet több négy óránál, melyből kettőt délelőtt az értelem és emlékezet fejlesztésére kell fordítani, kettő pedig délután a kéz és hang gyakoroltatását szolgálja.

Schola Ludus c. művében Comenius újszerűen dolgozta föl a **Janua** anyagát. Mondanivalóját dialógusos formában adja elő metodikus játék és teátrális formák között, megteremtve ezzel az iskolai

színjátszás alapját. E művének megszületésében több tényező volt rá hatással. Talán elsőként a jezsuitákra kell utalnunk, akik gyakran adtak elő iskolai színjátékokat. A másik, melyről említést kell tenni ezt követően, hogy Comenius kora nagy figyelmet szentelt a játéknak, az iskolai oktatás könnyedségének, vidámságnak. Ezeket különösen a nyelvoktatásban tartották fontosnak. Iskoladrámáival az élő szó helyes és szép használatán túlmutatva Comenius az egész embert akarta formálni és nevelni.

A Schola Ludus szerkezetileg nyolc önállóan tetsző, de valójában összefüggésben álló színdarabokból áll a már korábban említett *Janua* ismeretanyagára épülve, de az *Orbis Pictus* egyes fejezeteit is felhasználta.

Az első darab a Janua I–XIX, illetve az Orbis Pictus I–XXXI. fejezetének anyagát viszi színre. Az öt felvonás 521 jelenetében 57 szereplőt mozgat, akik a természet erőit, jelenségeit, tárgyait mutatják be, személyesítik meg.

A második részben a Janua XX–XXXI. és az Orbis Pictus XXXVI–XLVIII. fejezetének ismeretanyagára alapozva az embert, az ember szervezetét, felépítését, biológiai jellemzőit ismerteti meg.

A harmadik darabban a Janua XXXII–XLVIII. anyaga alapján a mesterségek világa elevenedik meg: mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, stb. Az itt szereplő 8–8 személy igyekszik megfelelő képet adni az alkotó ember birodalmáról.

A negyedik darab az iskola világával ismerteti meg megjelenik a triviális, az elemi és a latin iskola. Művelődéstörténeti szempontból különösen értékes, ahogyan megismerteti az írás fejlődését, a nyomdát, a nyomdászok munkáját, a könyvtárak jelentőségét.

Az ötödik darab a felsőbb iskolák, akadémiák életét mutatja be, rávilágítva azok nevelési és oktatási céljára.

A hatodik részben az erősen befolyásolható és kétkedő ifjúnak ad tanácsokat a két út közötti választáshoz. Gyorsan pergőek azok a részek, amelyekben Ambitionus, Opulentus, Licentoizus mutatják meg valódi életüket és próbálják meggyőzni az ifjú kétkedőt.

A hetedik játékban a családi élet és az állam jelenik meg. Rámutat Comenius az ember szerepére, helyére és kötelességére. Nagyon tanulságos ahogyan a negatív szerepeket játszó embertípusokat megítéli.

Az utolsó darabban az ország kormányzásáról és a különböző vallásfelekezetekről kapunk részletes képet.

A Schola Ludust bezáró Epilogusban Comenius ismételt felhívja a hallgatóság figyelmét arra, hogy mi volt a célja a játékok bemutatásával. Azon reményének is hangot ad, hogy a nyelvoktatás ezen új, játékos eszközeit a tanítók gondjaikba veszik és tovább fejlesztik.

Sárospatakhoz kapcsolódik a második legnagyobb műve az *Orbis Sensualium Pictus*, mely a világ első képekkel illusztrált tankönyve. Könyvét a tanítóknak kézikönyvnek szánja, melynek segítségével a tanításuk könnyebb és eredményesebb lehet. E könyv nem egyéb min a Janua szövege 152 képpel illusztrálva, melyet csak 1658-ban Nürnbergben adtak ki latin és német nyelven. Magyar nyelven lényegesen később, ezt követően 11 év múlva adták ki.

A mű Comenius előljáró beszédével kezdődik, melyben szándékáról így ír:

„Íme azért egy új és oskolákat segítő eszköz! Minden ez világon lévő legderakabb dolgoknak és ebben az életben való cselekedeteknek leábrázolása és nevéken való megnevezése... mindazonáltal az egész világnak és az egész nyelvnek rövid summába foglalása, rakva képekkel, neveknek elől számláltatásával és a dolgoknak megírásával.”⁵

Az *Orbis Pictus* művelődési anyaga a következő főbb területekre terjed ki:

Teológia, kozmonógia, technika, fizika, kémia, természetrajz, földművelés, ipar és kereskedelem, társadalmi ismeretek, az ember élete, civilizáció, tudomány, művészet, bölcsélet, sport.

E csoportok alapján is láthatjuk, hogy az *Orbis Pictus* ugyanaz az enciklopédikus törekvés szülte mint Comenius egyéb tankönyveit. A kor tudományos színvonala természetesen befolyásolta könyvének ismeretanyagát. Alapkérdésekben azonban a vallásos felfogása alapján foglal állást.

A pedagógiai módszertanának fejlődése szempontjából is háttérként számít az *Orbis Pictus*. Ez volt az első olyan mű, amelyben nemcsak a szemléltetés ajánlása, hanem magának a szemléltetésnek a tárgya, a kép is megvolt. Az oktatási módszer az *Orbis Pictus* szerint abból áll, hogy a képet figyelmesen szemléltessük a tanulóval. Ezt követően soroltassuk föl a kép egyes részeit és olvastassuk el a hozzá tartozó szöveget. E módszer szerint mindig szem előtt lesz a szó és a tárgy kapcsolata és így könnyebben fogja megtanulni a gyermek a hangok kiejtését és leírását.

Comeniust korábban rengeteg támadás érte amiatt, hogy a dolgokat csak képek alapján akarja bemutatni.

Az *Orbis Pictus* előszavában is megtalálható korábbiakban leírt vádakra a válasza, amikor rámutat arra, hogy a megnevezett dolgokat ne csak képekben, hanem természetben is fel kell mutatni. Eszerint a képek a felmutatható természetszerű dolgoknak nem helyettesítői, hanem kiegészítői a szemléltetésnél.

1653-ban jelent meg egy kis füzet *Praecepta morum in usum inventutis collecta* címen, amelyben a korabeli iskolai magatartási szabályokat gyűjtötte össze, melyek napjainkban is tanulságosak lehetnek. Pl.:

I. A jó erkölcsről általában

Az erkölcsiség az Istennek és a jó embernek tetsző magatartásvisélet. Az ifjú ember tehát óvakodjék olyat tenni ami Isten felségének és az embernek szemének nem kedvez. Legyen tiszta a lelke, az arca, a beszéde, az egész külseje. Egyszerű és igaz (*simplex et ectum*) – ez legyen cselekedetének egyetlen szabálya.

II. Az arcról és az egész testtartásról és mozgásról

Mások előtt következőképpen viselkedjél: Állj egyenesen, fedetlen fővel, szerény arccal, derűs homlokkal, szerényen a beszélőkre illesztett szemekkel, tiszta orral, egyenesen tartott nyakkal, egyenesen kétlábon állva, vagy ha ülsz tisztességesen ülve.

III. Természetes akció mozgásai

Amit teszel, tisztességesen tedd, mértékletesen neved, testi szükségleteid visszavonultan végezd el, stb.

IV. Dísz és ruházat

Hosszú hajat ne hordj és legyen fésült, tiszta. A ruházat legyen tiszta, félig felöltözve nem illik kimenni.

V. Kimenetel

Mosdva, fésülködve és illően öltözve lépj mások elé, legyen járásod rendes és ne dobáld magad.

VI. Beszéd

Az eszed többet járjon mint a nyelved. Érthetően kérdezz és felelj, ne szakítsd félbe mások beszédét.

VII. Reggeli magaviselet

Ne aludj soká, ha hét órát aludtál, siess felkelni, ha fölkelteél, először imádkozz!

VIII. Az iskolai magaviselet

Siess iskolába, vidd magaddal a szükséges tanszereket, tanulj szorgalmasan, emlékezeted erősítésére jegyezd fel a naplóba mit tanulnod kell és annyi jót hallasz, elveszett az a nap vagy óra melyben semmit sem tanultál, ha az iskola végetért menj haladéktalanul haza, otthon segíts szüleidnek, vagy a háziaknak, a többi időt pedig szenteld a tanulásra, a tanultak ismételésére.

IX. A tanító előtt

Úgy szeresd tanítódat, mint atyádat, tiszteld őt és engedelmeskedj neki, legyen ő a mintaképet és kövesd őt, figyelj szavaira és utánozd őt.

X. A tanuló társaiddal szemben

Tekints minden tanuló társadat barátodnak és testvérednek, ne verekedj vele, csak szorgalmasan versenyezz. Akit szorgalom tekintetében felül akarsz múlni, azt hívd fel gyakran vetélkedésre és törekedj őt túlszárnyalni. Ha legyőznek ne haragudj a nyertesre.

XI. Másokkal való érintkezés

Csak olyanokkal barátkozzál, akik téged okosabbá és jobbá tehetnek. Légy mindenki iránt nyájas, senki iránt ne szeszélyes. Köszönts akivel találkozol, tisztelettel hajolj meg tekintélyes emberek előtt.

XII. A templomban

Ne légy templomkerülő, a templomba illedelmesen viselkedj. Isten igéjét állva hallgasd.

XII. Asztalnál

Étel előtt és után imádkozzál az asztalnál illendően viselkedj.

XIV. Ebéd után

Tisztítsd meg fogaidat, még az emésztés tart pihenj, kerüld az ebéd utáni alvást.

XV. Játék, üdülés

Munka után játékban keress üdülést, mely a testnek mozgást, a léleknek felfrissülést nyújt.

Szabályosan vitézül kell játszani, nem pedig csellel győzni.

XVI. Esti magaviselet

Vacsora után sétálj, énekelj, imádkozzál, ismételd el napi dolgaidat. Lefekvés előtt gondold végig hogyan töltötted a napot, ha hibáztál kérd meg Krisztus kegyelmét és ígérj neki jobbulást.

Sárospatakon 1650-től 1654-ig munkálkodott Comenius. Munkáinak ilyen mértékű és mélységű bemutatásával talán sikerült érzékeltetni, hogy eredményekben milyen gazdag volt ez a 4 év.

Különös értéket kölcsönöz a mi számunkra az, hogy a nemzeti céloknak mint odaadó hordozója számtalan alkalommal kinyilvánította a magyar népiránti megbecsülését, érdeklődését. Mélyen foglalkoztatta nyelvünk, kultúránk, műveltségi állapotunk, gazdasági fejlettségünk. Különösen jelentős számunkra az is, hogy az elméletben megfogalmazott panszofikus iskolatervét itt kezdte el a gyakorlatba átültetni, megvalósítani és a 7 osztályos rendszerének 3 osztályában a tanítást beindítani.

Nem tekintjük hozzánk vetődött idegennek, hanem sikerekben eredményes nevelő, oktató munkája révén hozzáértő a magyar iskolakultúrához és a több száz éve megfogalmazott gondolatai közül ma is több aktuális.

J e g y z e t e k

1. Sárospataki Lapok XIV. évfolyam, 13. sz. 255.
2. Sárospataki Lapok XIV. évfolyam, 13. sz. 255.
3. Stramp László: comenius sárospataki beköszöntője. Protestáns Szemle, 1990. 570.
4. Kovács Endre: Comenius Magyarországon. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 87.
5. Comenius: Orbis Sensualicum Pictus. Magyar Helikon, Bp. 1959. 66.